

کارکردهای تربیتی فرهنگ مقاومت در ساحت اخلاقی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (ره)

محمدحسین زائری^۱ و مجید ساعی^۲

چکیده

این تحقیق به بررسی کارکردهای تربیتی فرهنگ مقاومت در اندیشه امام خامنه‌ای (ره) می‌پردازد که برگرفته از معارف قرآن کریم و روح بلند آموزه‌های اسلام است. فرهنگ مقاومت به‌عنوان یک رویکرد بنیادین در تربیت نسل‌های آینده و تقویت هویت ملی و دینی، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی دارد. هدف این تحقیق، تحلیل ابعاد مختلف تربیتی فرهنگ مقاومت در ساحت اخلاقی است که تأثیر آن بر توسعه اجتماعی و فردی جامعه اسلامی نمایان می‌باشد. در این تحقیق، با استفاده از روش کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی - تحلیلی، به بررسی متون مرتبط با اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بصیرت و صبر به‌عنوان دو عنصر کلیدی در تربیت فردی و اجتماعی مطرح می‌شود. همچنین، بصیرت و صبر، تقویت اراده، همکاری و هم‌دردی، تقویت وحدت و همبستگی اجتماعی، به‌عنوان کارکردهای تربیتی اخلاقی در حوزه فردی و اجتماعی، از دیگر ابعاد مهم فرهنگ مقاومت در ساحت اخلاق به شمار می‌رود. این تحقیق نشان می‌دهد که تربیت فرهنگ مقاومت نه تنها به رشد فردی و تقویت هویت اسلامی کمک می‌کند، بلکه به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی و ایجاد جامعه‌ای پایدار و مقاوم منجر می‌شود. در نهایت، فرهنگ مقاومت در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (ره) به‌عنوان ابزاری کلیدی برای تحقق اهداف بلند انسان‌سازی در مسیر اخلاق نیک در جامعه اسلامی مطرح می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تربیت، مقاومت، فرهنگ، فرهنگ مقاومت، خامنه‌ای (ره)، کارکرد تربیتی، اندیشه خامنه‌ای (ره).

۱. دانش‌پژوه کارشناسی ارشد جامعه‌المصطفی‌العالمیه، مشهد، ایران.

۲. استاد همکار جامعه‌المصطفی‌العالمیه، مشهد، ایران.

مقدمه

در دنیای امروز، فرهنگ مقاومت به‌عنوان یک اصل بنیادین در اندیشه‌های رهبران اسلامی، به‌ویژه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، نقش کلیدی در شکل‌گیری و تقویت روحیه اتحاد و همبستگی ایفا می‌کند. با توجه به مسائل مختلف اخلاقی در قالب فردی و اجتماعی که با آن مواجه خواهیم بود، ضرورت ایجاد یک رویکرد جامع و منسجم برای مقابله با الگوهای نامناسب اخلاقی، بیش از پیش احساس می‌شود. در این راستا، فرهنگ مقاومت به‌عنوان یک الگوی تربیتی و اجتماعی می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر در ارتقای خودباوری، اتحاد و انسجام امت اسلامی و ترویج سبک زندگی اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

اهمیت این تحقیق در شناسایی و تبیین حوزه‌های فردی و اجتماعی ساحت اخلاقی در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری نهفته است. ضرورت این تحقیق به‌دلیل نیاز مبرم جامعه به شناخت دقیق‌تر ساحت‌های اخلاقی است. در شرایطی که جامعه با چالش‌های مهم مسائل اخلاقی روبه‌روست، بررسی این موضوع می‌تواند به تقویت روحیه جمعی و ایجاد تغییرات مثبت در رفتارهای فردی و گروهی افراد کمک کند.

پیشینه تحقیق در این زمینه نشان می‌دهد که مطالعات متعددی در حوزه فرهنگ و اخلاق انجام شده است، اما کمتر به ارتباط مستقیم بین فرهنگ مقاومت و ساحت اخلاقی از منظر قرآن پرداخته شده است. این خلأ علمی در پژوهش‌های موجود، لزوم انجام تحقیق حاضر را نمایان می‌سازد.

نوآوری این تحقیق در ارائه یک چارچوب جامع و سیستماتیک برای پیوند دادن فرهنگ مقاومت با اصول و مبانی اخلاقی است. این پژوهش با بهره‌گیری از منابع معتبر قرآنی و نظریات مقام معظم رهبری، به تبیین راهکارهای عملی برای تحقق اهداف اخلاقی کشور از طریق تقویت فرهنگ مقاومت می‌پردازد و می‌تواند به‌عنوان یک راهنمای عملی برای سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان نظام فرهنگی و اخلاقی کشور مورد استفاده قرار گیرد.

مفهوم‌شناسی

در این قسمت، به بررسی سه مفهوم کلیدی «تربیت»، «فرهنگ» و «مقاومت» پرداخته می‌شود که هر یک به‌نوبه خود نقش بسزایی در شکل‌گیری هویت اجتماعی و اقتصادی یک جامعه دارند.

۱- تربیت

«تربیت» به‌معنای تدبیر و برنامه‌ریزی (فیومی، ۱۴۱۴، ماده رب.)، ایجاد یا به فعلیت رساندن هر نوع کمال مطلوب و ارزشمند در انسان است. این کمال می‌تواند جنبه‌های مختلفی داشته باشد: گاهی جنبه شناختی دارد که به دانش، آگاهی و شناخت انسان مرتبط است، و برخی اوقات جنبه حرکتی به خود گرفته، تا اعمال و رفتار انسان را تحت الشعاع قرار دهد و در نهایت، ممکن است جنبه گرایشی یا عاطفی داشته باشد که با نگرش‌ها، اعتقادات، ایمان، علایق و احساسات انسان در ارتباط است (شاملی، ۱۳۷۹، ش. ۲، ص. ۱۵).

۲- فرهنگ

«فرهنگ» در لغت به معنای تعلیم و تربیت (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۱۱، ص. ۱۷۱۳۲) است و در اصطلاح، عبارت است از: «ابزارها، رسوم، معتقدات، علوم، هنرها و سازمان‌های اجتماعی» (آگبرن و نیمکوف، ۱۳۷۱، ص. ۱۲۰).

بنابراین، فرهنگ دارای معنای وسیعی است و شامل علوم، هنر، اخلاق، آداب و رسوم، عادات و نهادها می‌باشد. فرهنگ، بنیان و اساس جامعه را تشکیل می‌دهد و عامل ارتباط و پیوند اعضای آن است. شخصیت جمعی و هویت اجتماعی هر جامعه به فرهنگ آن وابسته است (شاه‌کرمی، ۱۳۹۷، ص. ۱۳).

مقام معظم رهبری در توضیح مفهوم فرهنگ بیان کردند: «فرهنگ به معنای ویژگی‌ها و خصوصیات یک جامعه و هویت یک ملت است؛ شامل تفکرات، ایمان و آرمان‌های آن ملت که این عناصر، پایه‌های فرهنگ یک کشور را تشکیل می‌دهند» (سیاهپوش و آقاپور، ۱۳۹۰، ص. ۸۵).

بنابراین، فرهنگ نمایانگر روح و هویت یک ملت و کشور است. اگر فرهنگ یک کشور ارتقا یافته و متعالی باشد، آن کشور می‌تواند به پیشرفت امیدوار باشد؛ در غیر این صورت، نیازمند اصلاح و بهبود فرهنگ خود خواهد بود.

۳- مقاومت

مقاومت در زبان عربی به معنای ایستادگی در برابر کسی و مخالفت با اوست. در زبان فارسی، به معنای مقاومت و برابری است (افرام بستانی، ۱۳۷۵، ص. ۶۸۰).

در علم اخلاق، واژه «مقاومت» به معنای صبر به کار می‌رود؛ همان‌طور که مسکویه بیان کرده است: «أما الصبر فهو مقاومة النفس الهوى لئلا تنقاد لقبائح اللذات» (ابن مسکویه، ۱۴۱۲، ص. ۱۰۲). به عبارت دیگر، صبر به معنای مقاومت نفس در برابر تمایلات است تا از افتادن در دام لذت‌های ناپسند جلوگیری کند.

مقام معظم رهبری در رهنمودهای خود، به اهمیت واژه «مقاومت» تأکید می‌کنند و آن را کلیدی برای استقلال و پیشرفت کشور می‌دانند. ایشان با نگاهی جامع و تاریخی، تقویت فرهنگ مقاومت را ضروری می‌دانند و بر اهمیت آن در حفظ حیثیت و هویت انسانی، اسلامی و فرهنگی کشور تأکید می‌کنند. علاوه بر این، ایشان شناسایی نقاط ضعف دشمن و حمله به آن‌ها را نیز جزو مباحث مربوط به مقاومت می‌دانند و بر لزوم ایستادگی در برابر تهاجم دشمن تأکید می‌کنند (خامنه‌ای، ۱۳۷۱، ۲۱ مرداد).

حوزه فردی کارکردهای تربیتی در ساحت اخلاقی

امور تربیتی در حوزه فردی دارای چندین کارکرد بسیار مهم است؛ از جمله:

۱- بصیرت و صبر

در قرآن کریم بیان شده است: «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (یوسف/ ۱۰۸)؛ به سوی خدا با آگاهی‌بخشی بخوانید. پیامبر در این آیه اعلان می‌دارد که با یقین و اطمینان و از روی بصیرت کامل و معرفتی که حق و باطل را از هم جدا می‌سازد، به خدا دعوت می‌کند.

آیت‌الله خامنه‌ای (ره) می‌فرماید: «خودسازی ضروری است و باید بصیرت را به تدریج افزایش دهید. زمانی که بصیرت فرد افزایش یابد، استقامت و پایداری او هرگز پایان نمی‌یابد و وسوسه‌های وسوسه‌گران و ترفندهای دشمن ناتوان نمی‌تواند او را از میدان خارج کند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰، ۱۶ اردیبهشت).

در حوادث دوران امیرالمؤمنین (ع)، وضعیت عدم وضوح و اختلاط صفوف به حدی بود که فضا را برای ایشان تنگ کرده بود و ایشان بارها این موضوع را بیان می‌کردند: «لا يحمل هذا العلم إلا أهل البصر و الصبر» (نهج‌البلاغه، خ. ۱۷۳). تنها داشتن مقاومت کافی نیست، بلکه نیاز به بینش، هوش و تیزبینی نیز وجود دارد. این ویژگی‌های برجسته در زمان امیرالمؤمنین مشهود است و رنج‌ها و مشکلاتی که ایشان متحمل شدند نیز به همین دلیل است (خامنه‌ای، ۱۳۶۳، ۲۶ فروردین).

برای دستیابی به موفقیت در این مسیر، لازم است که بصیرت لازم را کسب کنیم. همان‌طور که امیرالمؤمنین (ع) فرمودند: «ألا و لا يحمل هذا العلم إلا أهل البصر و الصبر» (نهج‌البلاغه، خ. ۱۷۳). باید به درک عمیق دست یابیم... اگر با آگاهی و بصیرت پیش برویم و صبر و استقامت را در نظر داشته باشیم، نتیجه مثبت خواهد بود. لازم است که هوشیار و بیدار باشیم (خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ۸ دی).

مقاومت در کلام امام خامنه‌ای (ره) به‌عنوان یک ارزش اسلامی مهم، می‌تواند صبر و بصیرت را تقویت کرده و تحت تأثیر قرار دهد. ایشان بر این باورند که انسان با داشتن مقاومت در برابر فشارها، تهدیدات و مشکلات، می‌تواند صبر و بصیرت خود را تقویت کند و از راه‌حل‌های درست و منطقی برای مواجهه با چالش‌ها استفاده کند. مقاومت در برابر سختی‌ها و مواجهه با تحریکات خارجی، انعکاس عمیقی در افزایش توانایی انسان برای تحمل و مدیریت صحیح واقعیت‌ها و اتفاقات زندگی دارد و این امر می‌تواند به تقویت صبر و بصیرت افراد کمک کند.

۲- تقویت اراده

این نکته واضح است که هر نوع حرکتی از اراده قوی و عزمی راسخ سرچشمه می‌گیرد. اگر اراده و عزم بود، موفقیت و پیروزی قطعی نتیجه آن است که این مطلب در بیانات معظم‌له مشاهده می‌شود. آنجا که می‌فرمایند: این ملاقات‌ها و اجتماعی که داریم باید من و شما را از جهات مختلف، روحیه بدهد، تقویت کند، اراده و عزم ما را مستحکم گرداند؛ چنان‌که در یکی از دعاها چنین می‌خوانیم:

«اللهم ارزقنی... علماً واسعاً... و عزمًا ثاقباً»؛ بارالها، مرا علمی گسترده و اراده‌ای مستحکم، عنایت کن.

همه ما باید با عزم و اراده‌ای بسیار قوی و مستحکم به پیش برویم و رشد و شکوفایی خود را ببینیم تا به هدف نهایی خود برسیم. امروزه این حرکت، با برکت انقلاب و این نظام مقدس، به سمت سعادت و نیک‌بختی

که رضایت خدا را در پی دارد، این شاء الله. لیکن مهم‌ترین نکته‌ای که هیچ‌یک از ما نباید نسبت به آن غفلت کنیم، ثبات در مسیر انقلاب و ارزش هاست. خدای متعال در قرآن کریم، دو مورد اشاره به «استقام» کرده است که بیانگر استحکام مسیر و ثبات قدم در راه اهداف ارزشمند است (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ۱۸ آبان).

اگر به منابع اسلامی مراجعه شود، به این نکته می‌رسیم که محتوای اصلی سخنان رهبری برگرفته از جملات گهربار امام سجاد (ع) است؛ آنجا که می‌فرماید: «... کان زین العابدین بقول فی کل لیلۃ بعد رکعتی الفجر: اللهم ارزقنی عقلاً کاملاً و عزماً ثاقباً و لباً راجحاً و قلباً زکیاً...» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۸۴، ص. ۳۲۵). حضرت علی بن الحسین (ع) در هر شبی بعد از اقامه نماز صبح، چنین دعا می‌فرمود: بارالها، برایم عقلی کامل، اراده‌ای راسخ، تفکری عمیق و قلبی پاک عنایت فرما.

آیت‌الله خامنه‌ای (ره) در تعالیم خود به بیان این نکته پرداخته‌اند که مقاومت نه تنها به تقویت اراده ما کمک می‌کند، بلکه به پایداری و استمرار آن نیز کمک می‌کند. ایشان بر این باور است که اراده قوی و تقویت‌یافته از طریق مقاومت در برابر مشکلات و چالش‌ها، می‌تواند انسان را به سمت پیشرفت و موفقیت هدایت کند. از این رو، تربیتی که بر مبنای مقاومت و تقویت اراده‌ها قرار دارد، به دستیابی به اهداف و رسیدن به موفقیت‌های بزرگ کمک می‌کند؛ زیرا این ارزش‌ها از منابع تقویت اراده‌ها و تحکیم اراده انسان حمایت می‌کنند که این موضوع نه تنها برای فرد، بلکه برای جامعه به‌طور کلی اهمیت دارد و باعث می‌شود که اجتماعات پایدارتر و پیشرفته‌تری شکل گیرند.

۳- حق طلبی

حق‌گرایی و جست‌وجوی حقیقت، بخشی از ذات و فطرت انسان است که او را در زندگی به سوی خود می‌کشاند. قرآن نیز در راستای هدایت انسان به این موضوع تأکید دارد: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَیْمُ...» (روم/۳۰)؛ پس به سوی آیین خالص پروردگار روی آور؛ زیرا این فطرتی است که خداوند انسان‌ها را بر آن آفریده است. در آفرینش الهی هیچ دگرگونی وجود ندارد و این همان آیین استوار است. واژه «حنیف» به معنای حق‌گرا، حقیقت‌گرا، خداگرا یا توحیدگراست. در فطرت انسان، حنیفیت وجود دارد، به این معنا که در ذات او حق‌گرایی و حقیقت‌گرایی نهفته است (مطهری، ۱۳۷۶، ج. ۳، ص. ۴۶۲).

رهبر انقلاب در پیامی بیان کردند: «رژیم گذشته... کاری بسیار ناشایست نسبت به دین و روحانیت انجام داد و آن، این‌که: جایگاه دین و روحانیت را تضعیف کرده بود! درحالی‌که آموزه‌های دین و روحانیون، همیشه طرفدار عدالت بوده و فریاد حق‌طلبی سر می‌دادند، و در مقابل ظالم ایستادگی کرده و از مظلوم دفاع می‌کردند، و با استفاده از تمامی ابزارهای زور، تهدید، تهمت و تبلیغ با آن‌ها برخورد می‌کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷، ۲۱ بهمن).

تربیت مقاومت در برابر حق‌طلبی اجتماعی، به معنای تقویت اراده، استقامت و پایداری به ارزش‌ها و اصول اسلامی است. این نوع تربیت به افراد کمک می‌کند تا در برابر فشارها، تهدیدها و تحقیرهای حق‌طلبان و دشمن کلام، با استقامت و ایمان به اصول خود مقابله کنند. اصول اسلامی مانند عدالت، صداقت، دیانت و

احترام به حقوق دیگران، نقش مهمی در تربیت مقاومت در افراد دارند. این تربیت، به فرد کمک می‌کند تا با خودکنترلی و معنویت بالا، بهترین پاسخ را در برابر حق‌طلبی اجتماعی ارائه دهد و از راه‌های صلح‌آمیز برای حل اختلافات استفاده کند. امام خامنه‌ای (ره) نیز به‌عنوان رهبر معظم انقلاب اسلامی، اهمیت تربیت مقاومت و استقامت را در برابر تمامی اشکال حق‌طلبی و دشمن‌کلام، به مردم توصیه کرده‌اند. از آنجاکه قرآن کریم به ما آموزش می‌دهد که با مقاومت در برابر فساد و افکار ناپسند، می‌توانیم از خود و جامعه‌مان محافظت کنیم، لذا تربیت مقاومت از منظر قرآن، به‌عنوان یک ارزش اسلامی بسیار مهم و حیاتی تلقی می‌شود.

حوزه اجتماعی کارگردهای تربیتی در ساحت اخلاقی

امور تربیتی در حوزه اجتماعی نیز دارای چندین کارکرد بسیار مهم است؛ از جمله:

۱- همکاری و هم‌دردی

جامعه بر اساس تعاون، همکاری و همیاری افراد تشکیل می‌شود. بنابراین، تصور جامعه‌ای که در آن حداقل سطح همکاری میان افراد وجود نداشته باشد، غیرممکن است. هرچه میزان تعاون در میان اعضای جامعه بیشتر شود، آن جامعه از ظرفیت و پتانسیل بیشتری برای رشد و شکوفایی برخوردار خواهد بود. البته، افزایش سطح تعاون نیازمند فراهم کردن زمینه‌هایی، از جمله تقویت همدلی میان افراد است که این امر تنها از طریق تأثیرگذاری بر بینش‌ها و نگرش‌ها امکان‌پذیر است. به این معنا که افراد جامعه باید از نظر شناختی، عاطفی و رفتاری چنان متأثر شوند که تعاون نه‌تنها به‌عنوان یک وظیفه و تکلیف، بلکه به‌عنوان بنیاد روابط اجتماعی و خاستگاه خوش‌بختی تلقی شود. در این صورت است که افراد جامعه، افزون بر همکاری و همیاری و همراهی، در مقام همدلی و هم‌دردی همچون جسمی واحد عمل می‌کنند و درد عضوی، همه تن را به درد می‌آورد و تا زمان از میان بردن درد، از پا نمی‌نشینند. خداوند در آیه ۲ سوره مائده می‌فرماید: «... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (مائده/۲): ای کسانی که ایمان آورده‌اید... و در نیکوکاری و پرهیزکاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است.

رهبر معظم انقلاب برای فطرت و دیپلماسی فطری در روابط بین‌الملل اهمیت ویژه‌ای قائل هستند. ایشان در این خصوص تأکید می‌کنند که:

«تمام انسان‌ها دارای فطرتی هستند که مشترک است میانشان، هرچند از لحاظ نژاد، یا از لحاظ زبان و آداب و رسوم اجتماعی خود، متفاوت باشند. این از آموزه‌های اسلامی است برای ما. بر مبنای همین فطرت الهی، همه انسان‌ها عدالت‌خواه هستند، بسیاری از انسان‌ها نیکوکار هستند، دعوت به خیر و سعادت را می‌پذیرند، ظالم و ظلم را بد می‌دانند؛ و همچنین با همین فطرت است که خدا را می‌شناسند و از هدایتش پیروی می‌کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱، ۹ شهریور).

آیت‌الله خامنه‌ای (ره) به‌عنوان رهبر معظم انقلاب اسلامی، همواره بر اهمیت همکاری و هم‌دردی در جامعه تأکید داشته‌اند. افرادی که به تربیت مقاومتی تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، معمولاً دارای انگیزه برای همکاری و ایجاد ارتباط انسانی مثبت با دیگران هستند. این افراد با احترام به دیگران، اعتمادبه‌نفس و توانایی در مقابله با چالش‌های اجتماعی، بهبود روابط اجتماعی را تسهیل می‌کنند و به ایجاد یک جامعه هم‌درد و پویا کمک می‌کنند.

۲- تقویت وحدت و همبستگی اجتماعی

یکی از مهم‌ترین کارکردهای مقاومت در زندگی اجتماعی، ایجاد وحدت و انسجام بین افراد جامعه است. اگر در اجتماع خبری از تفرقه و نزاع نباشد و مردم همدل و متحد در مسیر خود گام بردارند، به تمام اهداف متعالی و الهی خواهند رسید و نتیجه مقاومت و صبر خود را در همین دنیا مشاهده می‌کنند. البته به فرموده مقام معظم رهبری: «مراد ما از وحدت اسلامی، یکی شدن عقاید و مذاهب اسلامی نیست. مراد ما از وحدت دنیای اسلام، عدم تنازع است: «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا»؛ تنازع نباشد، اختلاف نباشد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵، ۳۰ مرداد).

خداوند تعال در آیات مختلفی بندگان را، و مخصوصاً مسلمانان را، به مقاومت در برابر دشمنان ترغیب می‌کند و می‌فرماید: «فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَبْزِكَمُ أَعْمَالَكُمْ» (محمد/۳۵)؛ هرگز سست نشوید و دشمنان را به صلح ذلت‌آور دعوت نکنید، درحالی‌که شما برترید و خداوند با شماست و چیزی از ثواب اعمالتان را هرگز کم نمی‌کند.

در نتیجه، چنین استدلال می‌شود که امام خامنه‌ای (ره) با تأکید بر ارزش‌های مقاومت، استقامت و ایمان به اصول اسلامی، الگویی برای افراد جامعه ارائه می‌دهد. او با بیان این ارزش‌ها و اصول در رفتار و اندیشه‌های خود، افراد را به تقلید از این مفاهیم و توسعه مهارت‌های مقاومتی تحریک می‌کند. این تربیت مقاومتی می‌تواند انگیزه‌ها و ارزش‌های انسانی بالا را در افراد تقویت کرده و آن‌ها را به یک زندگی بر پایه اصول اخلاقی و انسانی تشویق کند.

۳- رشد فضایل اخلاقی - اجتماعی

توجه به فضایل اخلاقی و ارزش‌های اجتماعی مسلمانان موجب عزت اولیای خدا و موجب ذلت و خواری دشمنان خدا می‌شود (ابن‌مشهدی، ۱۴۱۹، ص. ۵۷۹؛ ابن‌طاووس، ۱۴۰۹، ج. ۱، ص. ۲۹۷). اخلاقیات، مصادیق فراوان دارد که گاه جنبه فردی دارد و گاه جنبه اجتماعی و گروهی. هرکس از فضایل اخلاقی دوری کند، موجب سقوط ارزش‌های انسانی وی می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۳۹۵، ص. ۲۴۳).

فراخوانی وسیع و تأکیدات مکرر قرآن کریم بر سازندگی اخلاقی، تهذیب نفس و ارزش‌های بلند انسانی، نشان‌دهنده اهمیت اخلاق در اهداف قرآن کریم است (خمینی، ۱۳۶۹، ص. ۱۵ - ۵۰۴ - ۵۰۵).

در قرآن کریم می‌خوانیم: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (جمعه/۲؛ آل‌عمران/۱۶۴)؛ او کسی است که در میان

درس‌نخواندگان، پیامبری از خودشان برگزید تا بر آنان آیات الهی را تلاوت کرده و نفسشان را پاک ساخته و کتاب و حکمت برایشان آموزش دهد، هرچند پیش از این، در گمراهی آشکار می‌زیسته‌اند. یکی از نکته‌هایی که از این آیه استفاده می‌شود، این است که خداوند به جهت اهمیت تزکیه نفس، آن را بر تعلیم و آموزش کتاب و حکمت مقدم داشته و جامعه اسلامی را متوجه آن می‌سازد.

مقام معظم رهبری در این زمینه بیان می‌کنند که ویژگی‌های اخلاقی رفتاری افراد جامعه، از جمله انضباط، وجدان کاری، نظم و برنامه‌ریزی، ادب اجتماعی، توجه به خانواده و رعایت حقوق دیگران، از جمله فضایل و خلقیات بسیار مهم به شمار می‌روند. این نکته حائز اهمیت است که باید به حقوق دیگران احترام گذاشته شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۳، ۱۱ آذر). یک جامعه موفق دارای چندین مفهوم ارزشی و اساسی است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، پایبندی به اخلاق فردی و اجتماعی افراد می‌باشد. این ارزش، ثمرات فراوان دارد، همچون حفظ کرامت انسانی، امنیت روانی کشور و... از جمله اخلاق اجتماعی افراد، احترام گذاشتن به دیگران است که سبب احترام به خود فرد نیز می‌شود. اساساً اخلاق یک امر متقابل است؛ یعنی اگر هر فردی اخلاق نیک خود را رعایت کند، دیگران نیز ناخودآگاه، در برابر او اخلاق را رعایت خواهند کرد. این تأثیر مستقیم و گاه غیرمستقیم اخلاق نیک در جامعه بشری است؛ زیرا روحیه انسان، تعاملی و تأثیرپذیر است. البته این امر، برعکس هم پاسخ منفی می‌دهد؛ یعنی اگر فردی با اخلاقی بد و زنده با دیگران برخورد کند، ناخواسته، دیگران هم با او برخوردی بد خواهند داشت.

آیت‌الله خامنه‌ای (ره) با تأکید بر ارزش‌های مقاومت، عدالت، استقامت، همبستگی و ایمان به اصول اخلاقی و اجتماعی، افراد را به پیروی از این ارزش‌ها و تقویت فضایل اخلاقی تشویق می‌کند. همچنین، قرآن کریم به‌عنوان کتاب مقدس اسلامی نیز دستورات و اصول اخلاقی و اجتماعی را بیان کرده و افراد را به عمل بهترین اخلاق و رفتارها ترغیب می‌کند. این دو عامل، در ترکیب با یکدیگر، می‌توانند به رشد و تقویت فضایل اخلاقی و اجتماعی افراد کمک کنند و زندگی انسان‌ها را با ارزش‌های انسانی و اخلاقی پر کنند.

۴- ایجاد عدالت اجتماعی

صفات اخلاقی مرتبط با اجتماع بشری، دارای خصوصیات فراوانی است که هر یک از این خصوصیات و ویژگی‌ها، اثرات و نتایج خاص خود را نشان می‌دهد؛ مثلاً روحیه عدالت اجتماعی در برخی افراد وجود دارد که نوعاً پایبند به رعایت کردن آن هم هستند، لیکن در برخی دیگر امکان دارد چنین روحیه‌ای وجود نداشته باشد، که طبعاً آثار منفی و مخربی از خود بر جای خواهد گذاشت. می‌شود روحیه شجاعت، صبر و استقامت و... را نیز مثال زد. در خصوص عدالت اجتماعی باید گفت که اگر درست و صحیح اجرا شود، در ابعاد گسترده تأثیر خود را خواهد گذاشت؛ در بُعد مالی و اقتصادی، رونق را خواهیم دید، در بُعد فرهنگی شاهد تحول خواهیم بود، و در بُعد نظامی پیروزی‌های متعدد را سهیم خواهیم شد. قدم اول برای تحقق عدالت اجتماعی، خودسازی و تهذیب نفس است، به‌ویژه برای مسئولان، تا الگوی عملی برای عموم مردم شوند.

در قرآن کریم می‌خوانیم: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ...»؛ به یقین ما پیامبران را با معجزات آشکار و روشن فرستادیم و همراه ایشان کتاب و ترازوی عدالت فرود فرستادیم... مراد از «کتاب» وحی آسمانی است که باید به نگارش درآید و به صورت کتابی منتشر شود. همچنین، «المیزان» به ترازویی اشاره دارد که در معاملات مورد استفاده قرار می‌گیرد و نماد قسط و عدالت است. این واژه می‌تواند به قوانین شریعت نیز اشاره کند که معیاری برای تمییز حق از باطل به شمار می‌رود، یا به عقل بشر که معیار شناخت نیک و بد است. این مفاهیم به رشد و ساماندهی امور زندگی و تحقق و اجرای عدالت در جوامع بشری کمک خواهند کرد (حسینی همدانی، ۱۳۸۰، ج. ۱۶، ص. ۲۰۲).

تحقق عدالت اجتماعی تنها با تکیه بر اصول اخلاقی اسلامی ممکن است؛ گرچه نسبت به این موضوع، مقررات، دستورات و قوانین مربوط به آن، سهم بسزایی دارد، هرچند همه می‌دانیم که دستورات به‌تنهایی، یعنی بدون در نظر گرفتن صفات اخلاقی - که در منابع اسلامی ذکر شده است - کارایی چندانی نخواهد داشت. اگر در جامعه بشری، اخلاق حاکم شد، صفات اخلاقی مورد توجه قرار گرفت، آن جامعه به سمت عدالت، انصاف، سعادت و رشد و بالندگی حرکت می‌کند وگرنه، چه بسا عقب‌گرد کرده و به سمت ظلم و طغیان و شقاوت پیش خواهد رفت (خامنه‌ای، ۱۳۷۲، ۲۳ تیر).

باید یقین پیدا کرد که عدالت اجتماعی از جمله اصول مهم زندگی و از اهداف کلیدی پیشرفت جامعه بشری است. اگر این عدالت، جامه تحقق بیوشد، ظلم، بی‌عدالتی، تبعیض و نابرابری اجتماعی از بین خواهد رفت. در نتیجه، قوانین و احکام اسلامی در میان مردم، مستقر و مستحکم خواهد شد (خامنه‌ای، ۱۳۶۹، ۱۰ خرداد). در این زمان، الحمدلله جامعه ما به سمت و سوی اخلاق کریمانه و احکام الهی پیش می‌رود. این موضوع، به لطف الهی و برکت انقلاب است که تحقق پیدا کرده و سبب سازندگی کشور شده است (خامنه‌ای، ۱۳۷۲، ۲۳ تیر).

آیت‌الله خامنه‌ای (ره) با تأکید بر ارزش‌های مقاومت، عدالت، همبستگی و ایمان به اصول اخلاقی، افراد را به پیروی از این ارزش‌ها و ترویج عدالت اجتماعی تشویق می‌کند. ایشان معتقد است که تربیت مقاومتی نه تنها باعث تقویت ارزش عدالت در فرد می‌شود، بلکه این ارزش را در سطح اجتماعی نیز ترویج می‌دهد. از این رو، تأکید بر اصول اخلاقی و ترویج ارزش‌های عدالت و مساوات، از جمله اهداف اساسی تربیت مقاومتی در اندیشه امام خامنه‌ای (ره) است.

۵- تثبیت و تقویت ارزش‌های معنوی

از آیات متعدد قرآن کریم (بقره/۱۵۳ - ۱۵۶)، مفاهیم مقاومت، پایداری، صبر و شکیبایی به دست می‌آید که از آثار این مفاهیم، ایجاد روحیه شجاعت و جوانمردی برای مؤمنان است تا با جان خود، در برابر دشمن بایستند و از ارزش‌های دینی و اسلامی خود دفاع کنند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج. ۶، ص. ۸۰).

مقام معظم رهبری، همانند امام بزرگوار، ارزش‌های دینی و معنوی ناشی از اسلام راستین و ناب را محور تمامی فعالیت‌ها و راهنمایی‌های خود قرار داده و به‌عنوان هدف عالی نظام اسلامی در نظر گرفته‌اند. ایشان

همواره در راستای تحقق مفهوم واقعی «امت واحده» که امام خمینی به آن اشاره کرده‌اند، در قالبی ساختارمند و جامع‌تر به سمت «تمدن نوین اسلامی» در برابر تمدن لیبرال غربی پیش رفته‌اند. این تمدن با بیداری مظلومان و مستضعفان جهان و با تکیه بر اصل «عدالت» به معنای دینی و الهی آن شکل خواهد گرفت. تمدنی که بر اساس آیات قرآن و به وسیله پیامبر (ص) بنیان‌گذاری شده و تمامی ابعاد معنوی و مادی بشر را در هر زمان و مکانی در بر می‌گیرد و فضایی را فراهم می‌آورد که در آن انسان می‌تواند از نظر معنوی و مادی رشد کند و به اهدافی که خداوند برای او مقدر کرده، دست یابد. این زندگی خوب و با عزت، انسان را به موجودی قدرتمند، بارزاده، مبتکر و سازنده در جهان طبیعت تبدیل می‌کند. تمدن اسلامی به این معناست و هدف و آرمان نظام جمهوری اسلامی نیز همین است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳، ۲۲ خرداد).

عنصر معنویت، یکی از عناصر بسیار مهم و اساسی در تهذیب نفس فردی و اجتماعی می‌باشد که هیچ عنصری به اهمیت آن نخواهد رسید. از بیانات مقام معظم رهبری، به دست می‌آید که تهذیب فردی و تربیت اجتماعی، بدون عنصر معنویت، امکان‌پذیر نخواهد بود. در منابع اسلامی، از معنویت، با عباراتی همچون: متقین، محسنین، مفلحین، صادقین و... استفاده شده است. البته معنویت افراد، با توجه به درجه ایمانشان، متفاوت بوده و دارای درجات مختلف خواهد بود (خامنه‌ای، ۱۳۶۹، ۱۹ بهمن). تبلور و آینه تمام‌عیار معنویت، همین ایمان است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸، ۱۴ مهر). اساساً عنصر معنویت در بیانات و اندیشه مقام معظم رهبری، این چنین تعریف می‌شود: «معنویت، همان رابطه قلبی با خدای متعال و اتصال معنوی با پروردگار می‌باشد» (خامنه‌ای، ۱۳۶۹، ۱ فروردین).

با نگاهی به آرا و بیانات امام خامنه‌ای (ره)، می‌توان گفت که ایشان بر اهمیت تربیت مقاومتی تأکید دارد. همچنین، معتقد است که تربیت مقاومتی باید به منظور تقویت و تثبیت ارزش‌های معنوی در جامعه انجام شود. امام خامنه‌ای (ره) بر این باور است که ارزش‌های معنوی می‌توانند به عنوان یک پایه قوی برای مقاومت در برابر تهدیدات خارجی و داخلی عمل کنند و تأکید می‌کند که تربیت مقاومتی باید به منظور تقویت اراده، ایمان، اخلاق و انگیزه مردم انجام شود. این رهبر معظم انقلاب همچنین بر این باور است که تربیت مقاومتی باید به منظور تقویت ارتباطات اجتماعی، همبستگی و اعتماد میان اعضای جامعه نیز صورت گیرد.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، به بررسی مفاهیم کلیدی «تربیت»، «فرهنگ» و «مقاومت» و نقش آن‌ها در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی در ساحت اخلاقی پرداخته شد. فرهنگ به عنوان مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و رسوم، نه تنها بنیان و اساس جامعه را تشکیل می‌دهد، بلکه در تحقق اهداف اخلاقی و اجتماعی نیز تأثیرگذار است. از سوی دیگر، مفهوم مقاومت به عنوان ایستادگی در برابر چالش‌ها و مشکلات بنیادین معنوی و اخلاقی، به عنوان یک اصل اساسی در اندیشه‌های اسلامی و به ویژه در رهنمودهای مقام معظم رهبری مطرح می‌شود.

نحوه زندگی اسلامی و اصول معنوی و اخلاقی به‌طور عمیق با فرهنگ و ارزش‌های دینی در ارتباط است و تأکید بر همدلی و همبستگی امت اسلام به‌عنوان یک موضوع اجتماعی و تربیتی، نشان‌دهنده اهمیت این اصول در آینده کشور است. قرآن کریم به‌وضوح بر ضرورت الگوپذیری تأکید دارد و آیت‌الله خامنه‌ای (ره) نیز بر اهمیت ایجاد یک بستر معنوی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی تأکید می‌کنند. برای دستیابی به اهداف مهم تربیتی و اخلاقی، شناسایی استعدادها و ظرفیت‌های موجود در جامعه و آموزش مناسب، به‌ویژه در نهادهای آموزشی و رسانه‌ها، ضروری است. روش‌های آموزشی مبتنی بر آموزه‌های دینی و فضایل اخلاقی، می‌تواند به اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی کمک کند.

بنابراین، توجه به علم و دانش به‌عنوان ابزاری برای بهره‌وری بیشتر و تأمین نیازهای معنوی و اخلاقی بشر، امری ضروری است که می‌تواند به رشد معنوی فردی و اجتماعی منجر شود. این رویکردها نه تنها به بهبود کیفیت زندگی افراد کمک می‌کنند، بلکه به شکل‌گیری جامعه‌ای مستقل و پیشرفته نیز منجر خواهند شد.

منابع

قرآن کریم.

- ابن طاووس، سید علی بن موسی. (۱۴۰۹). اقبال الأعمال. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ابن مسکویه، احمد بن محمد. (۱۴۱۲). تهذیب الأخلاق و تطهیر الأعراق. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- ابن مشهدی، محمد بن جعفر. (۱۴۱۹). المزار الكبير (تحقیق جواد قیومی اصفهانی). قم: نشر اسلامی.
- آگبرن، ویلیام، و نیمکوف، فرانسس. (۱۳۷۱). زمینه جامعه‌شناسی (ترجمه امیرحسین آریان‌پور). تهران: گستره.
- بستانی، فؤاد افرام. (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. تهران: اسلامی.
- بهرامی، کمیل، و دیگران. (۱۳۹۶). تجربه اقتصاد مقاومتی در جهان و ایران. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حسینی همدانی، محمد. (۱۳۸۰). انوار درخشان در تفسیر قرآن. تهران: لطفی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۶۳، ۲۶ فروردین). بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir/>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۶۹، ۱ فروردین). پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۶۹. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir/>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۶۹، ۱۰ خرداد). پیام به حجاج بیت‌الله الحرام. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir/>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۳، ۱۱ آذر). بیانات در دانشگاه علوم انتظامی. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir/>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۵، ۳۰ مرداد). بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در کنفرانس وحدت اسلامی. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir/>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۱، ۹ شهریور). بیانات در اجلاس سران جنبش عدم تعهد. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir/>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۵). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: مؤسسه ایمان جهادی.
- خمینی، روح‌الله. (۱۳۶۹). صحیفه نور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- سیاهپوش، امیر، و آقاپور، علی. (۱۳۹۰). فرهنگ در منظر مقام معظم رهبری. تهران: نشر شهر تهران.
- شاملی، عباسعلی. (۱۳۷۹). در تکاپوی رسیدن به مدلی از تربیت اخلاقی در اسلام. تربیت اسلامی، (۲)، ۱۵.
- شاه‌کرمی، افسانه. (۱۳۹۷). اقتصاد فرهنگ با عزم ملی و مدیریت جهادی. تهران: نقش اندیشه.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۶۶). تفسیر القرآن الکریم. قم: بیدار.
- فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴). المصباح المنیر. قم: مؤسسه دار الهجرت.

قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا. (۱۳۶۸). تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب (تحقیق حسین درگاهی). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.

کلینی، محمد بن یعقوب. (بی‌تا). الکافی. قم: دارالحدیث.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الأنوار. بیروت: مؤسسة الوفاء.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۶). مجموعه آثار. تهران: صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۲). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

